

En förlorad värld

Publicerad 28 apr. 2026 06:00 Lästid 5 Min



Illustration: Felice Larsson/Kvartal

Boken *Ett Sverige som försvann* av Hans Bergström skildrar ett epokskifte. Professor Magnus Henrekson har läst och påminns om vikten av det personliga ansvaret.

SKRIBENT

MH **Magnus Henrekson**

PRESENTERAS AV



Henrik Höjer

Det finns böcker som vill övertyga, och så finns det böcker som vill erinra. **Hans Bergströms** *Ett Sverige som försvann – min uppväxt på 50-talet* (Ekerlids 2026) tillhör den senare kategorin, men gör det med en underström av politisk sprängkraft. Hans Bergström är disputerad statsvetare och tidigare bland annat chefredaktör på Dagens Nyheter.

Vad som vid första anblick framstår som en lågmäld barndomsskildring från 1950-talets Klarälvdal, visar sig vid en närmare betraktelse vara en etnologisk studie i hur ett samhälle formar ansvarstagande individer.

Bergström betonar att han inte berättar något märkvärdigt; det är ”det normala” som står i centrum. Denna anspråkslöshet är emellertid vilseledande. Ty det normala i denna skildring framträder som något som idag ter sig närmast exotiskt: ett samhälle där ansvar inte i första hand är delegerat till institutioner, utan internaliserat i individen genom levda relationer, praktiska krav och social kontroll.

Staten tar över ansvaret

Detta är också den punkt där boken implicit möter den problematik som formuleras i min essä i Kvartal om flykten från ansvar.

Där jag beskriver hur staten gradvis har underminerat medborgarnas förmåga till personligt ansvar, visar Bergström hur denna förmåga uppstod och vidmakthölls.

Det mest slående i Bergströms skildring är inte de stora institutionerna – skolan, kyrkan, politiken – utan det täta nätet av vardagliga praktiker. Ansvar är inget abstrakt ideal formulerat i policydokument, utan något som konkretiseras i handling: att hämta mjölk hos grannen, att delta i byns liv, att arbeta, att bidra.

I denna miljö var individen alltid situerad: i familjen, i byn, i yrkeslivet. Den sociala kontrollen var påtaglig, men inte nödvändigtvis förtryckande. Snarare utgjorde den en kontinuerlig moralisk kalibrering. Det var möjligt att avvika. Bergström beskriver hur även udda personligheter accepterades, men det skedde inom ramen för en gemensam förståelse av vad som var rätt och rimligt.

Detta är en avgörande skillnad mot dagens samhälle. I stället för att ansvar formas genom deltagande i konkreta gemenskaper institutionaliseras det och försvagas. När ansvar blir något som ”systemet” ska säkerställa förlorar individen incitamentet att själv bära det.

Självständighet utan individualism

Det samhälle Bergström beskriver var samtidigt kollektivt och individualiserande, men inte individualistiskt i dagens mening. Människor förväntades klara sig själva. Det gällde exempelvis skogsarbete, hantverk, hushållning. Men denna självständighet var inte frikopplad från andra; den var inbäddad i ömsesidiga beroenden. Den som inte skötte sig riskerade inte främst sanktioner från staten, utan från omgivningen.

Här finns en tydlig kontrast mot den senare utvecklingen där staten gradvis övertog ansvarsfunktioner. När staten träder in som garant för trygghet och rättvisa tenderar den också att underminera de informella normsystem som tidigare bar upp dessa funktioner.

Resultatet blir en misstro mot medborgarna och en växande byråkrati.

Bergströms bok visar motsatsen: ett samhälle där tilliten till individens ansvarstagande är så stark att behovet av formell kontroll är begränsat.

Institutionernas roll: stöd, inte ersättning

Det innebär inte att institutionerna saknade betydelse. Tvärtom spelar skolan, kyrkan och föreningslivet centrala roller i boken. Men deras funktion var att förstärka individens ansvar, inte att ersätta det.

Skolan fostrade, inte bara utbildade. Kyrkan gav en moralisk ram. Föreningslivet tränade deltagande och ledarskap. Tillsammans bildade dessa institutioner ett ekosystem där individen successivt lärde sig att ta ansvar både för sig själv och för andra.

”Om ett samhälle en gång kunde forma ansvarstagande individer utan omfattande statlig styrning, vad är det då som har förändrats?”

Det är frestande att här tala om en förmodern ordning. Men det vore missvisande. Snarare rör det sig om ett samhälle i övergång mellan fattigdomens Sverige och välfärdsstatens genombrott.

Denna övergångsposition gör boken särskilt intressant. Den visar ett samhälle där moderniseringens materiella framsteg ännu inte brutit ner den väv av mänskliga interaktioner och det resulterande normsystem som bar upp ansvarstagandet.

Förlusten av det normala

Bergström antyder, utan att explicit polemisera, att något gått förlorat. Det handlar inte om en nostalgisk längtan tillbaka till fattigdom eller begränsningar, utan om en mer subtil förlust av "det normala" som bar upp ansvarstagandet. Det handlar om en rad implicita förväntningar: att man skulle arbeta, bidra till det gemensamma, sköta sig, passa tider, stå vid sitt ord, vara hänsynsfull. Kort sagt att man inte i första hand såg sig som mottagare av rättigheter utan som bärare av plikter.

I Kvartalsessän formulerar jag problematiken i mer analytiska termer: när staten institutionaliserar ansvaret, riskerar den att skapa medborgare som inte längre upplever sig själva som personligen ansvariga. Resultatet blir en kultur där initiativ straffas och där misstro blir systemets grundinställning. Bergströms bok kan läsas som en empirisk illustration av denna tes, men från andra hållet. Den visar hur ett samhälle kan fungera när denna utveckling ännu är i sin linda.

Det vore dock fel att läsa *Ett Sverige som försvann* som en okritisk idealisering. Bergström är medveten om de begränsningar som präglade 1950-talet: social kontroll, begränsade livsval, cementerade könsroller och delvis klassbestämda förväntningar. Men han insisterar på att dessa inte kan förstås enbart som hinder; de var också bärare av normer som möjliggjorde ansvarstagande.

Här ligger bokens största styrka. Den tvingar oss att ompröva en invand föreställning om att modernisering och individualisering entydigt är frigörande processer. Kanske är de det materiellt, men inte nödvändigtvis moraliskt.

En bok för vår tid

I en tid präglad av debatter om ansvar, tillit och statens roll framstår Bergströms bok som oväntat samtida. Den erbjuder inte färdiga lösningar, men den ger ett historiskt perspektiv som är svårt att bortse från.

Bergström betonar särskilt civilitet, vilket han definierar som ”ett beteende som främjar samhällsfred och som gör att vi kan umgås med varandra i förtroendefullt samspel” (s. 230–231). Eftersom civilitet inte är en medfödd egenskap måste den fostras via institutioner som upprätthåller den.

Frågan den väcker är enkel, men obekväm: Om ett samhälle en gång kunde forma ansvarstagande individer utan omfattande statlig styrning, vad är det då som har förändrats? Och kanske ännu mer utmanande: Är det möjligt att återvinna något av detta utan att samtidigt återvända till de begränsningar som vi med rätta har lämnat bakom oss?

Ett Sverige som försvann är inte bara en bok om det förflutna.

Den är en bok som, i all sin stillsamhet, ställer en av samtidens mest avgörande frågor: vad krävs för att skapa ett samhälle där en överväldigande majoritet av människorna söker och tar personligt ansvar?

SKRIBENT



Magnus Henrekson

Professor i nationalekonomi och tidigare vd för Institutet för Näringslivsforskning (IFN) 2005–...

PRESENTERAS AV



Henrik Höjer

Redaktör för vetenskap, historia och samhälle